

Data i steinerskolen

Da Steiner levde fantes det knapt datamaskiner¹. Derimot var steiner godt kjent med annen teknologi i sin samtid, for eksempel vevstolen, telegrafene, bilen og trikken. Han la vekt på at elevene i steinerskolen skulle lære seg å forstå verden, og da også teknologien. Dette faget kalte han dels Lebenskunde (livskunnskap) og dels teknologi. I flere foredrag påpeker han nødvendigheten av å undervise i teknologi, slik at elevene skal forstå iallfall de grunnleggende prinsippene for den teknologien som omgir oss. Her er noen sitater som viser hvordan Steiner tenkte seg dette, ut fra sin samtid, dels med mine kommentarer. (GA står i det følgende for «Gesamtausgabe», altså Steiners samlede verker på tysk, der alt som er utgitt av hans skrifter og foredrag er samlet.)

Hva sa Rudolf Steiner?

Bare en reaksjonær ville ha vendt seg mot stenografi, ikke en åndsvitenskapsmann. Her ser vi at det ikke bare kommer an på om noe er «rett» i absolutt forstand, men like gjerne, i skolen og som mennesker, å leve med den kulturen vi er en del av, og heller skape en motkraft der det trengs for å oppheve en ensidighet. Jeg synes et viktig pedagogisk prinsipp kommer til syne her, derfor tar jeg dette med:

«Man har jo skapt stenografien. Det er ingen nødvendighet i at den skal møte mennesket på denne måten, det kunne også ha vært ganske anderledes. Men det er en nødvendig forutsetning for jordas kultur. Den reksjonære motarbeider dette, men ikke en åndsvitenskapsmann. Det måtte komme, selvfølgelig. Men det vil komme en motvekt. Åndsvitenskapen ser det ikke som et ideal å avskaffe skolen, men det vil være en motvekt at barna får en billedrik undervisning.»

«Man hat ja auch die Stenographie eingerichtet. Keine Notwendigkeit besteht, daß das, was da ist, so an die Menschen herantritt, es könnte auch ganz anders sein. Aber das ist ein notwendiges Erfordernis der Erdenkultur; gegen das wendet sich der Reaktionär, nicht der Geisteswissenschaftler. Das mußte kommen, selbstverständlich. Aber ein Gegengewicht wird kommen. Geisteswissenschaft wird es nicht als ein Ideal betrachten, die Schule abzuschaffen; aber ein Gegengewicht wird sein, daß die Kinder bildhaften Unterricht bekommen.»
(GA 174 B. s. 343.)

Men regnemaskiner venter vi med til 8. klasse. I den grad det berører en intellektuell forståelse og bearbeidelse vil dette også berøre datafaget.:

«Helt til man blir 14 år bedømmer ikke mennesket, og hvis man får det til å bedømme, ødelegger man hjernen. Dagens regnemaskiner [1919], som setter bedømmelse isteden for regning ut fra hukommelsen, det er en uting i pedagogikken, det ødelegger, det gjør menneskehjernen dekadent.»

«Bis in das vierzehnte Jahr hinein urteilt der Mensch nicht, und wenn man ihn zum Urteilen anhält, so zerstört man sein Gehirn. Die heutige Rechenmaschine, die das Urteil an Stelle des gedächtnismäßigen Rechnenlernens setzt, ist ein Unfug in der Pädagogik; sie zerstört, sie macht das menschliche Gehirn dekadent.» (GA 192, s. 97f.)

Det er en uting å ikke kjenne til den teknologien vi omgir oss med, sa Steiner. Som eksempel bruker

¹ De aller første var håndlagde og bare kjent av eksperter. De var dessuten i stor grad spesialiserte, det vil si bare i bruk for veldig spesielle oppgaver, som for eksempel foketelling i USA (Hollerith). De moderne datamaskinene sies gjerne å starte på 1940-tallet f.eks. med z3, Colossus og Eniac.

han mennesker som venter på trikken, men ikke aner hvordan den virker, selv om de kanskje daglig reiser med den. Det å ikke kjenne «grunnelementene» for det som omgir oss kaller Steiner å være blind, «en sjelelig-åndelig defekt». Menneskene bør ikke være blinde i forhold til det som omgir oss.

«Det er jo overhodet karakteristisk for vår tid at mennesket lever i ganske ukjente omgivelser. Gå ned på gata der trikken svinger og se på de som står der og venter på trikken. Tenk så over hvor mange av dem som vet hvordan trikken setter seg i bevegelse, hvordan naturkreftene virker så trikken beveger seg. Ja, tro meg, det har en indre virkning for menneskets konstitusjon, for ånd, sjel og kropp! Det er en stor forskjell om man går gjennom livet og iallfall kjenner til grunnprinsippene for det man lever som en del av, eller om man ikke gjør det. For det åndelig-sjelelige betyr å bruke et framkomstmiddel eller andre hjelpemidler uten å kjenne grunnprinsippene deres, det betyr å være blind. På samme måte som en blind går gjennom verden uten å kjenne til lyseffektene, så går i dag menneskene blinde i vår kulturverden fordi de ikke ser, ikke har fått mulighet til å forstå disse tingene. Det er en sjelelig-åndelig defekt. Slike skader oppstår i menneskekulturen, at menneskene er blinde i forhold til det de er omgitt av.»

«Das ist ja überhaupt das Charakteristikon, dieses ruchlose Charakteristiken unserer Zeit, daß der Mensch in einer ganz unbekanntem Umgebung lebt. Gehen Sie hinunter in die Straße, wo die Tram einbiegt, sehen Sie sich die Leute an, die dort stehen, und auf die Tram warten, und überlegen Sie sich, wieviel von diesen Leuten wissen, auf welche Weise diese Tram in Bewegung gesetzt wird, wie da die Naturkräfte wirken, damit die Tram in Bewegung gesetzt werden kann. Ja, glauben Sie, daß das eine innere Wirkung hat für die Konstitution des Menschen, des Geistigen, Seelischen und Leiblichen! Es ist ein großer Unterschied, ob man durch das Leben geht, indem man wenigstens die Grundelemente desjenigen weiß, worinnen man lebt, oder nicht weiß. Für das Geistig-Seelische heißt, sich Verkehrsmittel oder anderer Mittel bedienen, ohne daß man die Grundelemente kennt – es heißt blind sein. Geradeso wie ein Blinder durch die Welt geht ohne die Licht-effekte zu kennen, so gehen heute die Menschen blind durch die Kulturwelt, weil sie nicht sehen, nicht die Möglichkeit bekommen haben, die Dinge zu verstehen. Das ist ein seelisch-geistiger Defekt. Und das sind die Schäden, die in der Kulturmenschheit auftreten, daß die Menschen blind sind in bezug auf dasjenige, was um sie herum ist.» (GA 302 s. 84f.)

Det samme gjelder også å veve og spinne, det er viktig «for ethvert menneske som vil være en livspraktiker»:

«Det å veve eller spinne er ikke bare viktig for den som vil bli en spinner eller vever, nei, det er ytterst viktig for ethvert menneske som vil være en livspraktiker.»

«Weberei, Spinnerei, das ist nicht nur für den wichtig etwa, der ein Spinner, ein Weber werden soll, sondern das ist für jeden Menschen, der lebenspraktisch sein will, von außerordentlicher Bedeutung.» (GA 303 s. 220.)

I samme foredragsrekke sier han også:

«Man behøver slett ikke å være spesielt åndrik for å sette en blomsterbukett på bordet, for det lager naturen. Men man må ha noe åndelig virksomt i seg om man så vil konstruere selv den enkleste maskin.»

«Man braucht nicht besonders geistreich zu sein, um einen schönen Blumenstrauß auf den Tisch hinzustellen, denn das macht die Natur. Aber man muß schon etwas von geistiger Wirksamkeit in sich haben, wenn man auch nur die einfachste Maschine konstruiert.» (GA 303 s. 260.)

Steiner om den teknologiske utviklingen og dens åndelige bakteppe

Steiner ga også flere utsagn om framtiden. Disse kan vi i ettertid forstå som utsagn om den teknologiske utviklingen. Deler av dem er allerede oppfylt, andre vil kanskje skje i en senere framtid. Det viktigste med slike sitater er ikke å si noe om hvor klarsynt Steiner var, men å se teknikken med andre øyne. Et slikt blikk kan også gi oss nye impulser til hvordan vi skal forstå teknikken, og dermed også hvordan vi skal lære elevene å leve og arbeide seg inn i vår raskt endrende teknologisk samtid.

I framtiden vil også håndskriften forsvinne, men det vil samtidig gå hånd i hånd med en ny åndserkjennelse:

«Innen meget kort tid vil menneskeheten bli veldig ytterliggjort. I dag lærer vi ennå å skrive. I en ikke så fjern framtid vil man bare huske at menneskene i tidligere århundrer har skrevet. Det vil finnes en slags mekanisk stenografi, som i tillegg vil bli skrevet på maskin. Mekanisering av livet! Jeg vil bare antyde dette ved et symptom: Tenk på en kultur på sitt høydepunkt, der man graver ut den historiske sannheten at det engang fantes mennesker som hadde en håndskrift, slik vi graver ut det som er blitt funnet i de egyptiske templene. Man vil grave ut håndskrifter slik vi graver ut minnesmerkene til de gamle egypterne. Men også sjelivet vil reagere. Og like sant som det er at håndskriften vår i framtiden vil bli noe slikt som egypternes hieroglyfer er for oss i dag, noe man kan forbløffes over, like sant er det at menneskesjelene vil trenge på for igjen å motta åndens direkte åpenbaringer. Det ytre liv bli bli mer ytterliggjort, men det indre livet vil kreve sin rett.

Det vi i dag kjenner som åndsvitenskap kan menneskene spotte, men materialistene vil måtte trekke seg tilbake for menneskenes lengselsskrik etter den åndelige verden. Og slik vil man begynne å erkjenne Kristus i tidsepoker da man har et åpent sinn for spiritualitet, men da riktignok som en reaksjon mot det ytre liv.»

«Heute sind wir noch nicht so weit, daß in der Schule keine religiösen Überlieferungen mehr gelehrt werden, aber wie viele verlangen nicht schon, daß nur dasjenige gelehrt wird, was die Natur-wissenschaft bringt. Für das äußere Leben werden ja die Forderungen dieser Menschen so mächtig werden, daß in sehr kurzer Zeit die Menschheit ungeheuer veräußerlicht sein wird. Heute lernt der Mensch noch schreiben. In einer nicht sehr fernen Zukunft wird man sich nur noch daran erinnern, daß die Menschen in früheren Jahrhunderten geschrieben haben. Es wird eine Art der mechanischen Stenographie geben, die dazu noch auf der Maschine geschrieben werden wird. Mechanisierung des Lebens! Ich will sie nur andeuten durch das eine Symptom: Denken Sie sich die Höhe einer Kultur, in der man ausgraben wird die historische Wahrheit, daß einmal Menschen waren, die Handschriften gehabt haben, so wie wir ausgraben, was in den ägyptischen Tempeln getunden wird. Handschriften wird man ausgraben wie wir die Denkmäler der Ägypter. Aber auch die Reaktion des seelischen Lebens dagegen wird eintreten. Und so wahr es ist, daß unsere Handschrift für die Zukunft so etwas sein wird wie für uns die Hieroglyphen der Ägypter, etwas, das man anstaunen wird, so wahr ist es, daß daneben die Menschenseelen drängen werden, die unmittelbaren Offenbarungen

des Geistes wieder zu erhalten. Das äußere Leben wird veräußerlicht werden, aber das innere Leben wird sein Recht fordern.

Dasjenige, was wir heute als Geisteswissenschaft treiben, mögen die Leute jetzt verspotten, aber vor dem Sehnsuchtsschrei der Menschen nach der geistigen Welt werden sich die Materialisten zurückziehen müssen. Und so wird man anfangen, den Christus zu erkennen in denjenigen Zeitepochen, die einen offenen Sinn für die Spiritualität haben werden, dann allerdings durch die Reaktion gegen das äußere Leben.» (GA 152 s. 90 f.)

Kilde: http://fvn-rs.net/index.php?option=com_content&view=article&id=3976:der-weg-des-christus-durch-die-jahrhunderte-kopenhagen-14-oktober-1913&catid=266:ga-152-vorstufen-zum-mysterium-von-golgatha&Itemid=4

Steiner kan tolkes til å ha beskrevet oppfinnelsen av datamaskinen og dens fordeler og farer. Ytelsen til prosessoren, selve regnemaskinen i en datamaskin, angis gjerne i gigahertz, et mål på antall operasjoner den kan utføre per sekund. Den virker, som Steiner skriver, ved å «harmonisere visse svingninger», en liten, unnselig brikke som kan «binde store maskinkrefter»:

«Det tredje som vil skje, er at man vil lære ganske bestemte krefter å kjenne. Gjennom dem vil man med bare små påvirkninger, ved å harmonisere visse svingninger, kunne binde store maskinkrefter. På denne måten vil man instinktivt erkjenne hvordan man med åndskraft kan styre det maskinelle, mekanikkens vesen. Derved vil også hele teknikken havne i øde farvann. Men menneskets egoisme vil meget godt like og ha nytte av dette øde farvannet.»

«Das dritte, was sich ergeben wird, das wird sein, daß man ganz bestimmte Kräfte kennenlernen wird, durch die man, ich möchte sagen, nur durch ganz leichte Veranlassungen, durch Harmonisierung von gewissen Schwingungen, in der Welt große Maschinenkräfte wird entfesseln können. Eine gewisse geistige Lenkung des maschinellen, des mechanischen Wesens wird man gerade auf diese Weise instinktiv erkennen lernen, und die ganze Technik wird in ein wüstes Fahrwasser kommen. Aber dem Egoismus der Menschen wird dieses wüste Fahrwasser außerordentlich gut dienen und gefallen.» (GA 182 s. 156.)

Temaet fordypes også i GA 186 s. 70 f. og 274 f. Her skriver han blant annet at maskiner erstatter menneskeskraft, ja, virker som mennesker (s. 274):

«Sie sehen daraus, daß gewissermaßen Menschenarbeit auf der Erde einen Ersatz gefunden hat, daß etwas da ist, was wie Menschen wirkt, aber nicht Mensch aus Fleisch und Blut ist. Diese Tatsache ist außerordentlich wichtig für die Gesamtmenschheitsentwicklung.» (GA 186, s. 274.)

Dette er kanskje ikke oppsiktsvekkende eller ukjent, spesielt ikke i dag, men han går videre:

«(...) disse menneskelige arbeidsoppgaven gjør det mulig at mørkets ånder kan virkeliggjøre seg i menneskehetens utvikling, disse mørke åndene som er motstandere av personlighetens ånder, som gir nye åpenbaringer.» (Samme sted, s. 275.)

«(...) diese menschlichen Arbeitsleistungen, die geben Gelegenheit, daß sich die finsternen Geister verwirklichen können innerhalb unserer Menschheitsentwicklung, jene finsternen Geister, die Gegner sind derjenigen Geister der Persönlichkeit, die die neuen Offenbarungen bringen. » (Samme sted, s. 275.)

Nå kunne man kanskje vente at Steiner fortsetter med å fortelle at vi for enhver pris må unngå all

teknikk for å hindre «mørkets ånder» og åpne for «nye åpenbaringer», men det gjør han ikke²:

«Men i åpenbaringsverdenen har alt to sider, og derfor kan vi ikke si: Fordi det er slik, så har de mekanistiske forestillingene sneket seg inn i menneskehetens utvikling som noe man burde unngå. – Nei, det ville vært helt feil. Likeså farlig som de mekanistiske forestillingene er, fordi de gir visse av mørkets ånder anledning til å motarbeide personlighetens ånder (...) like velgjørende er på den andre siden nettopp den tenkningen som støtter seg til slike mekanistiske forestillinger. For det er den nyere tids oppgave at våre sjeleferdigheter styrker seg med disse forestillingene som lever i det moderne naturvitenskaplige liv, ja, overhodet i den moderne tenkningen. At vi gjennomtrenger oss med disse forestillingene, men at vi så stiller disse forestillingene i de nye himmelske åpenbaringenenes tjeneste. Med andre ord har de mekanistiske forestillingene lært menneskeheten å tenke i klare, skarpe konturer.»

«Dennoch, in der Offenbarungswelt hat ein jegliches Ding zwei Seiten, und Sie dürfen nicht deshalb sagen: Weil das so ist, haben sich die mechanistischen Vorstellungen in die Menschheitsentwicklung hereingeschlichen als etwas, was man meiden müsse. - Nein, das wäre durchaus falsch! So gefährlich die mechanistischen Vorstellungen sind, weil sie gewissen Geistern der Finsternis Gelegenheit geben, aufzutreten gegen die sich offenbarenden Geister der Persönlichkeit (...) so wohltätig auf der andern Seite ist gerade dieses Denken, welches sich anlehnt an solche mechanistischen Vorstellungen. Denn das ist die Aufgabe der neueren Zeit, daß sich unser Seelenvermögen rüstet mit diesen Vorstellungen, die ja auch im modernen naturwissenschaftlichen, überhaupt im modernen Denken leben, daß wir uns durchdringen mit diesen Vorstellungen, aber dann diese Vorstellungen in den Dienst der neuen Offenbarung der Himmel stellen. Mit andern Worten, die mechanistischen Vorstellungen haben die Menschheit gelehrt, in klaren, scharfen Konturen zu denken.» (Samme sted, s. 275–6.)

Hvis noen likevel skulle være fristet til å trekke fram disse eller andre sitater fra Steiner der teknologi tillegges det onde (som ovenfor) som argument mot bruk av datamaskiner og/eller annen moderne teknologi (film, tegneserier, TV e.a.), ber jeg legge merke til at for Steiner er ikke verden svart-hvitt. Selv de såkalte onde kreftene har sin misjon, og har dels også påvirket mennesket i positiv retning (f.eks. har Luzifer, den falne lysengelen, gitt menneskene språket). I samme ånd som i sitatet ovenfor sa han også:

«(...) det onde må til en viss grad settes i den gode verdensutviklingens tjeneste.»

«(...) es muß das Böse bis zu einem gewissen Grade in den Dienst der guten Weltenentwicklung gestellt werden.» (GA 178, s. 204.)

Om vi skal konkludere m.h.t. teknologiens rolle i et antroposofisk menneskesyn, så er det tveegget. Dels inneholder den forførende og skadelige innflytelser («mørke ånder»), men dels stiller de seg også i menneskeheten tjeneste, erstatter menneskekraft. Og det er i pedagogikkens ånd å føre unge mennesker til en forståelse av teknologien, ikke vende seg bort fra den, men bruke den og overvinne dens negative aspekter. Da er det kanskje enda viktigere at nettopp antroposofen tar tak i teknologien og utvikler den i en menneskevennlig retning og ikke overlater slike valg til teknologer som bare vil tjene penger på den? Teknologien er her. Det er et faktum vi må forholde oss til. Den teknologiske utviklingen går dessuten fortere og fortere, og det å finne en menneskevennlig måte å forme og ta den i bruk på, er en framtidsoppgave:

«Slike steder er det en vilje tilstede til å forbinde menneskekraft med maskinkraft. Dette må ikke behandles som noe man må bekjempe, det er helt feil måte å se det på. Slike ting kan ikke

² For å nyansere ytterligere: Steiner sier andre steder at de døde er en medvirkende kraft i maskinene, se f.eks. GA 178 s. 231f.

unnåst, de vil komme. Det handler bare om hvilke mennesker disse tingene blir iscenesatt av i verdenshistoriens gang; blir det av mennesker som på selvløst vis er fortrolige med jordutviklingens store mål og som former disse tingene til menneskenes beste, eller blir de iscenesatt av menneskegrupper som bare utnytter dette egoistisk eller gruppegoistisk. Det er dette det handler om i dette tilfellet. Ikke om hva som skal skje, for det vil absolutt komme, men om hvordan. Hvordan dette blir ivaretatt. For hva som skjer, det ligger i jordutviklingen. Sammensmeltingen av menneskevesenet med det maskinelle vesen, det blir for resten av jordutviklingen et stort og betydelig problem.

«An solchen Stellen ist der Wille dazu vorhanden, die Menschenkraft zusammenspannen mit Maschinenkraft. Diese Dinge dürfen nicht so behandelt werden, als ob man sie bekämpfen müßte. Das ist eine ganz falsche Anschauung. Diese Dinge werden nicht ausbleiben, sie werden kommen. Es handelt sich nur darum, ob sie im weltgeschichtlichen Verlaufe von solchen Menschen in Szene gesetzt werden, die mit den großen Zielen des Erdenwerdens in selbstloser Weise vertraut sind und zum Heil der Menschen diese Dinge formen, oder ob sie in Szene gesetzt werden von jenen Menschengruppen, die nur im egoistischen oder im gruppenegoistischen Sinne diese Dinge ausnützen. Darum handelt es sich. Nicht auf das Was kommt es in diesem Falle an, das Was kommt sicher; auf das Wie kommt es an, wie man die Dinge in Angriff nimmt. Denn das Was liegt einfach im Sinne der Erdenentwicklung. Die Zusammenschmiedung des Menschenwesens mit dem maschinellen Wesen, das wird für den Rest der Erdenentwicklung ein großes, bedeutsames Problem sein.» (Samme sted, s. 218f.)

Han fortsetter så direkte med å si noe om framtidens teknologi. Allerede i dag kan mennesker styre maskiner bare med tankekraft³, for eksempel en rullestol, ved å koble hjernen til en maskin som tolker hjernens elektriske signaler og gjør dem om til kommandoer. Et annet bruksområde er f.eks. å styre elektroniske proteser⁴. Er det dette Steiner mener i sitatet nedenfor?:

«Jeg har, fullt bevisst, flere ganger gjort oppmerksom på, også i offentlige foredrag, at menneskets bevissthet henger sammen med nedbrytningskrefter. (...) disse nedbrytende kreftene vil stadig bli sterkere og sterkere. Og det vil bli skapt en forbindelse mellom disse nedbrytningskreftene i mennesket, som er beslektet med elektriske, magnetiske krefter, og de ytre maskinkreftene. Mennesket vil så å si kunne lede sine intensjoner, sine tanker, inn i maskinkreftene. Uoppdagede krefter i menneskenaturen vil bli oppdaget, krefter som påvirker de ytre elektriske og magnetiske kreftene. Det er det ene problemet: det å smelte sammen mennesket med det mekaniske, noe som i framtiden vil bre seg mer og mer.»

«Ich habe vollbedacht öfter jetzt darauf aufmerksam gemacht, auch in öffentlichen Vorträgen, daß das Bewußtsein des Menschen zusammenhängt mit abbauenden Kräften. (...) Diese Kräfte, diese ersterbenden Kräfte, sie werden immer mächtiger und mächtiger werden. Und es wird die Verbindung hergestellt werden zwischen den im Menschen ersterbenden Kräften, die verwandt sind mit elektrischen, magnetischen Kräften und den äußeren Maschinenkräften. Der Mensch wird gewissermaßen seine Intentionen, seine Gedanken hineinleiten können in die Maschinenkräfte. Noch unentdeckte Kräfte in der Menschennatur werden entdeckt werden, solche Kräfte, welche auf die äußeren elektrischen und magnetischen Kräfte wirken. Das ist das eine Problem: das Zusammenführen des Menschen mit dem Mechanismus, das immer mehr und mehr um sich greifen muß in der Zukunft.» (Samme sted, s. 219.)

3 Se for eksempel: <http://www.diskusjon.no/index.php?showtopic=1275935>

4 En slik beskrives f.eks. her: <http://www.side2.no/helse/article2767724.ece> Hvor uferdig teknikken er vises av at han døde i en bilulykke i 2010, fem år etter at han fikk «robotarmen»: <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/artikkel.php?artid=10025848>

De tre problemene Steiner her viser til (hvorav bare det er gjengitt som henger sammen med vårt tema) tematiseres også i GA 182. På slutten av foredraget (GA 178) anbefaler Steiner tilhørerne å meditere over de temaene han har lagt fram. Om ikke det, så er det i det minste fruktbart å tenke over de ulike aspektene som her trekkes fram og se hva man selv kan bruke.

Flere sitater kan oppspores og siteres, men dette er forhåpentlig nok til å gi en helhetlig bilde av Steiners mange ulike tilganger til dette temaet. Videre lesning kan for eksempel være å søke i hans samlede verker etter teknologi (eller å lese Stockmeyers utvalg om det temaet, se nedenfor).

Kilder

Da Copyright går ut 70 år etter opphavsmannens død, er Steiners verker falt i det fri siden 1995. Alle Steiners verker kan man laste ned som egne pdf, doc eller html-filer. I tillegg til at man slipper å gjøre plass for 400 bøker i bokhylla, kan lese dette på lesebrett eller en datamaskin (eller skrive ut utvalgte perler om man vil), så gjør det også verket søkbart. Hvor var det egentlig han sa noe om teknologiundervisningen igjen? Eller håndarbeid? Ta fram dokumentene og søk – eller bruk de utmerkede søkefunksjonene på samlesidene med hans verker.

<http://steinerdatenbank.de> (Lett søkbar og oversiktlig)

<http://fvn-rs.net/PDF/pdfsuche.html> (Enkel søkeside for søk i hele GA. Hovedside: <http://fvn-rs.net>)

[http://wiki.anthroposophie.net/Rudolf Steiner, Werke 1884-1925](http://wiki.anthroposophie.net/Rudolf_Steiner,_Werke_1884-1925) (Nedlastbare pdf-filer)

<http://bdn-steiner.ru/modules.php?name=Ga> (Nedlastbare pdf- og doc-filer)

<http://www.rsarchive.org/Lectures/GA> (Engelskspråklig. Inneholder også oversettelser til andre språk)

<http://neuelebenskunde.waldorf.no> (Gottfried Straubes tanker og Steiner-sitater)

E. A. Karl Stockmeyer: *Rudolf Steiners Lehrplan für die Waldorfschulen. Versuch einer Zusammenschau seiner Angaben eine Quellensammlung für die Arbeit der Lehrerkollegien.* Pädag. Forschungsstelle beim Bund d. Freien Waldorfschulen, 1976.

*Oversettelser ved Axel Bojer
Skrevet 8.9.2012*